MÜTEFEKKİR
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
AKSARAY UNIVERSITY JOURNAL of THE FACULTY of THEOLOGY
e-ISSN: 2148-8134 • cilt / volume: 13 • sayı / issue: 25 • Haziran / June 2026 • 202-218

Klasik Fıkıh Doktrininde Gayri Müslimlerin Şahitliği: Nikâh Akdi Örneğinde

Selman DEMİRBOĞA
Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Batman/Türkiye, selman.demirboga@batman.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-2019-2719,
doi: https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1777964

Araştırma Makalesi

Süreç
Geliş Tarihi: 04.09.2025
Kabul Tarihi: 13.03.2026
Yayın Tarihi: 16.06.2026

Hakem Değerlendirmesi:
Bu makale, en az iki dış hakem/çift taraflı kör hakem tarafından incelenmiştir.
Benzerlik taraması:
Bu makale iThenticate ile taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
Etik Beyan:
Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulmuştur.
Tarafsızlık:
Yazar, makale değerlendirme ve yayın sürecinin hiçbir aşamasına müdahil olmamış, hakemleme süreci bilimsel tarafsızlık ilkelerine sadık kalınarak tamamlanmıştır.
Finansman:
Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.
Çıkar Çatışması:
Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.
Yazar Katkı Oranı:
Çalışma tek yazar tarafından yürütülmüştür.
Yapay Zekâ Beyanı:
Bu çalışmanın hazırlanmasında yapay zekâ araçları kullanılmamıştır.

Öz

Bu çalışma, klasik fıkıh doktrininde hukukî işlemlerin ispatında merkezi bir rol oynayan şahitlik müessesesi çerçevesinde, gayri müslimlerin şahitliğini ve bu şahitliğin nikâh akdine etkisini incelemektedir. Fıkıh literatüründe şahitlik müessesesi hakkında birçok çalışma yapılmış olmakla birlikte nikâh akdi bağlamında gayri müslimlerin şahitliğini konu edinen spesifik bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bağlamda şahitlikte aranan şartlar arasında yer alan "müslüman olma" vasfının mahiyeti ve bu şarta bağlı olarak tartışılan gayri müslimlerin birbirleri hakkında ve müslümanlar hakkındaki şahitliklerinin kabul edilip edilmediğinin bilinmesi büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı ve gayri müslimlerin şahitliğinin nikâh akdine etkisini bütüncül bir yaklaşımla ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda makale, gayri müslimlerin şahitliğine ilişkin teorik tartışmalar ve bu tartışmaların nikâh akdi gibi pratik bir örneğe yansımaları olmak üzere iki bölüm olarak tasarlanmıştır. Makalede metodolojik olarak literatür taraması ve mukayeseli analiz yöntemi benimsenmiştir. Çalışmada fakihlerin çoğunluğunun gayri müslimlerin birbirleri hakkındaki şahitliğini reddetmesine karşın, Hanefîlerin bunu kabul ettiği ve bu görüşün bir uzantısı olarak müslüman bir erkeğin zimmî bir kadınla evliliğinde zimmî şahitlerin varlığını yeterli gördüğü sonucuna ulaşılmıştır. Gayri müslimlerin müslümanlar hakkındaki şahitliği ise Hanefîler, Mâlikîler ve Şâfiîler tarafından kabul edilmemekle birlikte Hanbelîler, Zâhirîler ve Şiîler tarafından yolculuk esnasındaki vasiyet gibi sınırlı durumlarda kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Şahitlik, Nikâh, Gayri müslim, Zimmî.

Atıf
Demirboğa, Selman. "Klasik Fıkıh Doktrininde Gayri Müslimlerin Şahitliği: Nikâh Akdi Örneğinde". m*ütefekkir 13*/25 (2026), 202-218 https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1777964

Bu eser Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International lisansı altında lisanslanmıştır.

The Testimony of Non-Muslims in Classical Fiqh Doctrine: The Example of the Marriage Contract

Selman DEMİRBOĞA
Assistant Professor, Batman University, Faculty of Islamic Studies, Batman/Türkiye, selman.demirboga@batman.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-2019-2719,
doi: https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1777964

Research Article

History
Received: 04.09.2025
Accepted: 13.03.2026
Published: 16.06.2026

Referee Assessment:
This article has been reviewed by at least two external reviewers/double-blind reviewers.
Plagiarism:
This article has been scanned with iThenticate and verified to be free of plagiarism.
Ethical Statement:
This study was prepared in accordance with scientific and ethical principles.
Impartiality:
The author has not been involved in any stage of the article evaluation and publication process; the peer review process has been completed in accordance with the principles of scientific impartiality.
Funding:
The author acknowledges that they received no external funding in support of this research.
Competing Interests:
The author declares that have no competing interests.
Author Contribution Ratio:
The study was conducted by a single author.
Artificial Intelligence Statement:
Artificial intelligence tools were not used in the preparation of this study.

Abstract

This study examines the admissibility of non-Muslim testimony and its implications for the marriage contract within classical Islamic jurisprudence, where witness testimony (shahāda) occupies a central role in the proof of legal transactions. Although numerous studies have been conducted on the institution of witness testimony in Islamic jurisprudence, there is no specific study addressing the issue of non-Muslims acting as witnesses in the context of the marriage contract. In this context, understanding the nature of this requirement is therefore essential for determining whether the testimony of non-Muslims is admissible. For this reason, the study aims to fill this gap and to examine the impact of non-Muslim witnesses on the marriage contract from a comprehensive perspective. Accordingly, this article is structured in two sections: theoretical debates concerning the testimony of non-Muslims, and the implications of these debates for a practical example such as the marriage contract. The methodology adopted consists of a literature review and a comparative analysis. The study concluded that, whilst the majority of jurists reject the testimony of non-Muslims regarding one another, the Ḥanafīs accept it; and, as an extension of this view, they consider the presence of dhimmī witnesses sufficient in the marriage of a Muslim man to a dhimmī woman. The testimony of non-Muslims regarding Muslims, however, is not accepted by the Ḥanafīs, Mālikīs and Shāfiʿīs; it is accepted by the Ḥanbalīs, Ẓāhirīs and Shīʿites only in limited circumstances, such as a will made whilst travelling.

Keywords: Islamic Law, Witnessing, Marriage, Non-Muslim, Dhimmī.

Cite as
Demirboğa, Selman. "Klasik Fıkıh Doktrininde Gayri Müslimlerin Şahitliği: Nikâh Akdi Örneğinde". m*ütefekkir 13*/25 (2026), 202-218, https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1777964

Giriş

Klasik fıkıh doktrininde şahitlik müessesesi hukukî işlemlerin ispatında önemli bir vasıta olarak değerlendirilmiştir. İslâm muhakeme hukukunda ilk dönemden itibaren şahitliğin en yaygın kullanılan ispat vasıtalarından biri olduğu görülmektedir. Başta had, nikâh ve talâk olmak üzere diğer birçok hukukî meselenin ispatında şahitlik temel delil türlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Şahitliğin bu derece önem arz etmesi, onun yalnızca hakların temini bakımından değil, aynı zamanda adaletin sağlanması ve toplumsal düzenin korunması açısından da işlevsel bir konuma sahip olduğunu göstermektedir.

Hakkın ortaya çıkarılmasında büyük bir öneme sahip olan şahitliğin geçerli olabilmesi için şahitlerde belirli vasıfların bulunması şart koşulmuştur. Bu bağlamda fakihler şahitlerde akıl, baliğ, adalet, İslam, mürûet ve hür olma gibi birtakım şartları ileri sürmüşlerdir.[1] Söz konusu şartlar konusunda genel anlamda bir tartışma bulunmamakla birlikte bazı şartların mahiyeti ile ilgili doktrinde görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Fakihler arasında tartışma konusu olan şartlardan birisi de şahitlerde aranan müslüman olma şartıdır. Bu çerçevede gayri müslimlerin şahitliği, özellikle din farkının adalet ve güvenilirlik üzerindeki etkisi bağlamında tartışılmıştır.

Fıkıh literatüründe gayri müslimlerin şahitliği ile ilgili tartışma, hakkında şahitlik yapılan kimsenin (meşhûdu'n-aleyh/leh) müslüman ve gayri müslim olma durumuna göre farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda hakkında şahitlik yapılan kimsenin müslüman olması durumunda şahitlik yapacak olan kişide müslüman olma şartı aranmıştır. Nitekim ileride ele alınacağı üzere sefer halinde yapılan vasiyet gibi bazı meseleler hariç olmak üzere fakihler gayri müslimlerin müslümanlar hakkındaki şahitliğinin kabul edilmediği konusunda hemfikirdir.[2] Buna karşılık hakkında şahitlik yapılan kimsenin gayri müslim olması durumunda şahidin, müslüman olmasının gerekip gerekmeyeceği konusunda fakihler ihtilaf etmiştir.[3] Gayri müslimlerin şahitliğiyle ilgili temel tartışma noktasını hakkında şahitlik yapılan kimsenin gayri müslim olması oluşturmaktadır. Bu nedenle mesele, gayri müslimlerin müslümanlar hakkındaki şahitliğinden ziyade daha çok gayri müslimlerin birbirleri hakkındaki şahitliği üzerinden tartışılmıştır.

Gayri müslimlerin şahitliğiyle ilgili meselenin fürû fıkıh literatüründe genellikle şahitlik bahsinde ele alındığı görülmektedir. Mezheplerin konuyla ilgili birbirinden farklı yaklaşımları bulunması sebebiyle hilaf literatüründe de mesele ayrıntılı biçimde tartışılmıştır.[4] Teoriye ilişkin bu meselenin pratiğe dönük yansımalarını da fıkhın sair konularında görmek mümkündür. Nitekim gayri müslimlerin şahitliğiyle yapılan nikâh akdinin caiz olup olmaması ile ilgili tartışmalar doğrudan bu meselenin bir uzantısıdır. Şöyle ki, müslüman bir erkeğin, iki zimmînin şahitliğiyle gayri müslim/ehl-i kitap bir kadınla evlenmesinin caiz olup olmaması bu bağlamda tartışma konusu olmuştur. Bu yönüyle bakıldığında gayri müslimlerin şahitliği ile ilgili farklı yaklaşımlar, fakihlerin bu tür fer'î meselelerdeki görüşlerinin şekillenmesinde doğrudan etkili olmuştur.

Fıkıh literatüründe şahitlik ile ilgili birçok çalışma yapılmış olmakla birlikte gayri müslimlerin şahitliğini ve söz konusu şahitliğin nikâh akdine etkisini konu edinen spesifik bir çalışma bulunmamaktadır. Nitekim günümüzde İslam aile hukukuyla ilgili birçok çalışma yapılmış olmakla birlikte gayri müslimlerin şahitliğinin nikâh akdi özelinde detaylı bir şekilde ele alınmadığı

---

1 Şahitte bulunması gereken şartlar hakkında detaylı bilgi için bk. H. Yunus Apaydın, "Şahit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 25 Temmuz 2025).

2 Gayri müslimlerin müslümanlar hakkındaki şahitliğinin kabul edilip edilmemesi konusunda söz konusu şahitliğin müslümanın lehine veya aleyhine olmasının bir etkisinin bulunmadığını söylemekte yarar vardır. İleride de geleceği üzere bazı istisnalar bulunmakla birlikte gayri müslimlerin müslümanlar hakkındaki şahitliği mutlak olarak kabul edilmemiştir.

3 Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi'ş-şerâi'*, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 9/58.

4 Örnek olarak bk. Ebû Zeyd Abdullâh Ubeydullâh b. Muhammed b. Ömer b. Îsâ Debûsî, *el-Esrâr fi mesâili'l-hilâf*, thk. Adnan b. Fehd el-Ubeyyat (Kuveyt: Dâru Esfâr, 2023), 8/132-136; Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî Sem'ânî, *el-İstilâm fi'l-hilâf beyne'l-imâmeyn eş-Şâfiî ve Ebî Hanîfe*, thk. Nâyif b. Nâfı (Kuveyt: Dâru Esfâr, 2021), 4/523-532; Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *Tahsînu'l-Meâhiz*, thk. Abdulhamid b. Abdullah el-Meclî (Kuveyt: Dâru Esfâr, 2018), 4/420-426; Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kāsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî Âmidî, *et-Tarîkatu's-sağîre fi mesâili'l hilaf*, thk. Abdurrahman Osman (Amman: Dâru'l-Feth, 2024), 622.

görülmektedir.[5] Bununla birlikte konumuzla yakın ilişkisi bulunan "Bilgi Kaynağı Açısından İslam Hukukunda Gayri Müslimler"[6] adlı esere atıfta bulunmak yerinde olacaktır. Zira söz konusu çalışmanın bir bölümünde gayri müslimlerin şahitliği bahsine yer verilmiştir. Konuyla ilgili bazı mezheplerin görüşleri zikredilmekle birlikte Zâhirîler, Şiîler ve diğer müctehid imamlar gibi fakihlerin görüşlerine yer verilmemiştir. Ayrıca ilgili çalışmada gayri müslimlerin şahitliğiyle yapılan evliliğin caiz olup olmaması da tartışma konusu yapılmamıştır. Dolayısıyla, mevcut literatürde hem mezhepler arası kapsamlı bir mukayese hem de meselenin nikâh akdine etkisinin bütüncül bir biçimde ele alındığı bir çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Zira bu mesele, sadece şahitlik kurumunun işlevi bakımından değil, aynı zamanda İslam hukukunda müslüman–gayri müslim ilişkilerinin hukuki boyutunu göstermesi açısından da dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir.

Bu çalışma, gayri müslimlerin şahitliğine ilişkin doktriner yaklaşımları ile bu görüşlerin nikâh akdine yansımalarını tahlil etmeyi ve mezhepler arasındaki farklılıkları sistematik biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır. İki ana bölüm olarak tasarlanan makalenin birinci bölümünde gayri müslimlerin şahitliğine ilişkin fakihlerin görüşleri ele alınacak ve temellendirilecektir. İkinci bölümde ise teorik olarak tartışılan bu mesele nikâh akdi gibi fer'î bir örnek özelinde açıklanacaktır. Bu çerçevede meselenin gerek teorik gerekse pratiğe dönük olan kısmı izah edilmiş olacaktır. Böylelikle hem mezheplerin konuya ilişkin temel görüşleri sistematik biçimde ortaya konulacak hem de gayri müslimlerin şahitliğine ilişkin hükümler ile bu hükümlerin nikâh akdine yansımaları bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilecektir.

Son olarak çalışmada "gayri müslim" kavramı kullanılmakla birlikte bununla çoğu zaman zimmîler kastedilmiştir. Gayri müslimlerin şahitliğini reddedenler açısından dikkate değer bir farklılık bulunmamakla birlikte kabul edenler açısından "zimmî" kavramının kastedildiğini söylemek mümkündür. Nitekim şahitliği tartışma konusu olan gayri müslimler çoğunlukla zimmî statüsünde olduklarından çalışmada yeri geldiğince bu kavrama dikkat çekilmiştir.

1. Gayri Müslimlerin Şahitliği Hakkındaki Görüşler

Klasik fıkıh doktrininde gayri müslimlerin şahitliğinin kabul edilip edilmediği konusunda temelde iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Birinci yaklaşıma göre gayri müslimlerin şahitliği belirli şartlar dâhilinde kabul edilirken, ikinci yaklaşıma göre mutlak surette reddedilmiştir. Bu bağlamda konu, gayri müslimlerin birbirleri hakkında ve müslümanlar hakkında yaptıkları şahitlik olmak üzere iki ana başlık altında ele alınmıştır. Ayrıca gayri müslimlerin birbirleri hakkında yaptıkları şahitlikler de kendi içinde aynı dine mensup olan ve olmayan şeklinde bir tasnife tabi tutulmuştur.[7] Bu nedenle ilgili yaklaşımlar, söz konusu ayrımlar çerçevesinde incelenecektir.

1.1. Gayri Müslimlerin Şahitliğinin Kabul Edildiği Görüşü

Bu başlık altında öncelikle gayri müslimlerin birbirleri hakkındaki şahitlikleri ardından müslümanlar hakkındaki şahitlikleri ele alınacaktır.

a) Hanefîlere göre din farklılığı (ihtilafu'l-milel) gözetilmeksizin zimmîlerin birbirleri hakkındaki şahitlikleri kabul edilir. Söz gelimi Ehl-i kitabın birbirleri hakkındaki tanıklıklarının kabul edilmesi bu çerçevede değerlendirilmiştir. Kaynaklarda Kâdî Şüreyh (ö. 80/699), Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720), Şa'bî (ö. 104/722), Osman el-Bettî (ö. 143/760) ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) gibi fakihlerin de bu görüşte olduğu ifade edilmiştir. Buna karşılık Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), İbn Ebû Leylâ (ö. 148/765), Evzâî (ö. 157/774) ve Leys b. Sa'd (ö. 175/791) gibi fakihler gayri müslimlerin birbirleri hakkındaki şahitliklerini

---

[5] İslam aile hukukuyla ilgili yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır: Mehmet Akif Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985), 20; Abdullah Çolak, *İslam Aile Hukuku* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 104-105; Ahmet Yaman, *İslam Aile Hukuku* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022), 51-52; Mehmet Birsin, *İslam Aile Hukuku* (İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2019), 114-117; Nuri Kahveci, *İslam Aile Hukuku* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014), 111-113; Mehmet Selim Aslan, *İslam Aile Hukuku* (Bursa: Emin Yayınları, 2019), 88.

[6] 2015 yılında "İslam Hukukunda Gayr-i müslimin Şahitliğinin ve Haberinin Değeri" ismiyle yüksek lisans tezi olarak Muhammed Emin Kızılay tarafından hazırlanan bu tez, daha sonra "Bilgi Kaynağı Açısından İslam Hukukunda Gayri Müslimler" adıyla kitap olarak basılmıştır. Bu nedenle makalede kitap referans alınmıştır.

[7] Bu ayrım için örnek olarak bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkī İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Turuku'l-hükmiyye fi's-siyâseti'ş-şer'iyye*, thk. Nayif b. Ahmed (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2019), 1/470.

kabul etmekle birlikte şahitlerde din ayrımını kabul etmeyerek bu görüş sahiplerinden ayrılmışlardır. Bu yaklaşıma göre birbiri hakkında şahitlik yapacak olan gayri müslimlerin dinlerinin de aynı olması gerekir; aksi takdirde şahitlikleri kabul edilmez.[8] Ancak Hanefîler, türleri farklı olmakla birlikte hakikatte küfrün tek millet olduğunu söyleyerek din ayrımını kabul etmemişlerdir.[9]

Burada dikkat çekilecek diğer bir farklılık ise Hanefîler'in bu tür şahitliklerde İslam yurdu (dârülislâm) şartını aramasıdır. Şöyle ki, gayri müslimlerin birbirleri hakkındaki şahitliklerini kabul eden Hanefîler şahitlik yapan gayri müslimlerin de İslam yurdundan olması şartını aramışlardır. Bu nedenle onlara göre müslüman ülke vatandaşı olmayan gayri müslimlerin, müslüman ülke vatandaşı gayri müslimler/zimmî hakkında şahitlik yapması kabul edilmez. Benzer şekilde Hanefîler zimmîlerin müste'menler hakkındaki şahitliğini kabul etmekle birlikte müste'menlerin zimmîler hakkındaki şahitliğini kabul etmemişlerdir.[10]

Gayri müslimlerin birbirleri hakkındaki şahitliğini kabul eden Hanefî fakihler bu konuda "Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki adalet sahibi kişi aranızda şahitlik etsin. Yahut seferde iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan, başka iki kişi (şahit olsun) …" (Mâide 5/106) ayetiyle istidlalde bulunmuşlardır. Buna göre söz konusu ayet, gayri müslimlerin vasiyet konusunda müslümanlar hakkında şahitlik yapmalarının caiz olduğuna delalet ettiği gibi gayri müslimlerin birbirleri hakkında şahitliklerinin de caiz olduğuna delalet etmektedir. Zira ayet, gayri müslimlerin birbirleri hakkında şahitlik yapmasının da caiz olduğunu tazammun etmektedir. Şu var ki, gayri müslimlerin müslümanlar üzerindeki velâyetine ilişkin hükmün nesh edilmesi sebebiyle ilgili hüküm müslümanlar hakkında neshedilmekle birlikte gayri müslimlerin birbirleri hakkında şahitliği sabit olarak kalmıştır.[11]

Bu ayetin yanı sıra Hanefî fakihler, Hz. Peygamber'in Ehl-i kitabın birbirleri hakkındaki şahitliklerini kabul ettiği yönündeki rivayetleri de delil olarak kullanmışlardır. Bu görüşün temellendirilmesi bağlamında neredeyse bütün Hanefî fakihler bu gerekçeye yer vermiştir.[12]

Konuyla ilgili ileri sürülen diğer bir gerekçe ise gayri müslimlerin hem kendi hakları üzerinde hem de çocuk ve malları gibi diğer hususlarda velâyet yetkisine sahip olmalarıdır. Bu çerçevede gerekli şartların oluşması hâlinde bir gayri müslimin, başka bir gayri müslim üzerinde de velâyet ehliyetine sahip olabileceği kabul edilmiştir. Hanefî fakihler şehadeti de bir tür velâyet olarak değerlendirdikleri

---

8 Bu görüş için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad Şeybânî, *el-Asl*, thk. Mehmet Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 11/516-518; Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed es-Sadık el-Kamhavî (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, 1985), 4/164; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, thk. Abdullah Nezir Abdurrahman (Kuveyt: Dâru Esfâr, 2022), 7/534; Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 16/133-134.

9 Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. İsmetullah Muhammed vd. (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010), 8/113-114; Kâsânî, *Bedâi'*, 9/58-59.

10 Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 7/535; Kâsânî, *Bedâi'*, 9/58-59.

11 Bu gerekçe için bk. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 8/110-112; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/164; Debûsî, *el-Esrâr*, 8/133; Serahsî, *el-Mebsût*, 16/134-135; Hüsâmüddîn Hüseyn b. Alî b. Haccâc el-Buhârî Sığnâkî, *en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye*, thk. Abdulaziz b. Abdullah Vuheybi (Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1438), 16/79; Ebû Muhammed Fahruddîn Osmân b. Alî Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik* (Kahire: el-Matba'atu'l-Kubrâ el-Emiriyye, 1313), 4/224. Hanefî fakihler, gayri müslimlerin müslümanlar hakkındaki şahitliği konusunda bu ayetin hükmünün Bakara 2/282 ve Talâk 65/2 ayetleri ile neshedildiğini ifade etmişlerdir. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/163; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 8/110-112; Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed Ebü'l-Leys Semerkandî, *Bahru'l-ulûm (Tefsîrus-Semerkandî)*, ts., 1/425; Serahsî, *el-Mebsût*, 16/134-135.

12 Bu rivayeti kullanan fakihler için bk. Ebû Cafer Ahmed b.Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr - Muhammed Seyyid Câdelhak (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1994), 4/142; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 8/112; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/164; Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 7/534; Debûsî, *el-Esrâr*, 8/133-134; Serahsî, *el-Mebsût*, 16/135; Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr Merğînânî, *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Nuaym Eşref Nur Ahmed (Karaçi: İdâretu'l-Kur'ani ve'l-ulûmi'l-islâmiyye, 1417), 5/443; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, 4/224. Bu rivayetler için ayrıca bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki (Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts.), "Ahkâm" 33; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnavût (Dâru'r-Risâleti'l-Alemiyye, 2009), "Hudûd" 26. Bu rivayetin yanı sıra Kâsânî "Zimmet akdini kabul ettikten sonra müslümanlar için sabit olan hakların kendileri için de sabit olduğunu, müslümanlar için sabit olmayan hakların kendileri için de bulunmadığını bildiriniz" rivayetine de yer vermiştir. Kâsânî, *Bedâi'*, 9/58.

için velâyet ehliyetine sahip olan kimsenin aynı zamanda şahitlik ehliyetine de sahip olacağını belirtmişlerdir.[13]

Hanefî fakihlerin gayri müslimlerin birbirleri hakkındaki şahitliklerinin kabul edilmesini zaruret ve ihtiyacın sonucu olarak da değerlendirdikleri ifade edilebilir. Zira zimmîlerin hukukunun korunmasının temel yollarından biri birbirleri hakkındaki şahitliklerinin kabul edilmesidir. Bu durumu destekleyen en önemli delil ise zimmîlerin akitlerini genellikle kendi aralarında gerçekleştirmeleri ve müslümanların bu akitlere çoğu zaman katılmamalarıdır. Aksi takdirde yani onlar hakkında şahitlik yapacak kişide müslüman olma şartı aranırsa zimmîlerin haklarının zayi olma riski ortaya çıkacaktır.[14] Bu çerçevede Hanefî fakihlerin, gayri müslimlerin haklarının korunması adına zaruret durumunu dikkate aldıkları anlaşılmaktadır.

b) Gayri müslimlerin müslümanlar hakkındaki şahitliklerinin kabul edilip edilmemesi konusunda ise ekoller arasında ihtilaf bulunmaktadır. Hanefîler, Mâlikîler ve Şâfiîler gayri müslimlerin müslümanlar hakkındaki şahitliklerinin kabul edilmemesi konusunda hemfikirdir. Burada reddedenler açısından gayri müslimlerden kasıt zimmî olabileceği gibi diğer gayri müslimler de olabilir.[15] Bununla birlikte Mâlikî fakihlerden zaruret halinde gayri müslim doktorun şahitliğinin kabul edileceği yönünde bir görüş nakledilmiştir. Buna göre hâkimin zaruret halinde gayri müslim doktorun sözüyle hüküm vermesi caiz görülmüştür. Şu var ki Mâlikî fakihler bu görüşü gayri müslim doktorun şahitliği olarak değil, bilgisine başvurma olarak değerlendirmişlerdir.[16]

Zâhirîler'in önde gelen fakihlerinden İbn Hazm'ın (ö. 456/1064), savundukları bu görüş sebebiyle Hanefîler, Mâlikîler ve Şâfiîleri şiddetli bir şekilde eleştirdiği görülmektedir. Bu bağlamda Mâlikîler'in savunduğu bu görüşün nikâh, talâk ve hadler gibi konulara değil de tıpla ilgili konulara hasredilmesine anlam veremediğini ifade eden İbn Hazm, Mâlik'ten (ö. 179/795) önce böyle bir ayrımı bilmediğini belirtmiştir. İbn Hazm, savunduğu bu görüş sebebiyle Mâlik'in Medine'deki şeyhlerine muhalefet ettiğini belirtmiştir. Yine gayri müslimlerin birbirleri hakkındaki şahitliğini kabul edip vasiyet konusunda bunu kabul etmeyen Hanefîler'in görüşünün kendi içinde tezat oluşturduğunu ifade etmiştir. İbn Hazm, gayri müslimlerin müslümanlar hakkındaki şahitliklerini kabul etmeyen bu görüş sahiplerini Kur'an'a muhalefet etmekle[17] itham etmiştir.[18]

Hanbelîler, Zâhirîler ve Şiî fakihler zimmîlerin müslümanlar hakkındaki şahitliklerini genel olarak kabul etmemekle birlikte sadece yolculuk sırasında yapılan vasiyet durumunda bu tür bir

---

13 Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 7/534; Debûsî, *el-Esrâr*, 8/135-136; Serahsî, *el-Mebsût*, 16/135; Merğînânî, *el-Hidâye*, 5/443; Sığnâkî, *en-Nihâye*, 16/80.

14 Serahsî, *el-Mebsût*, 16/135-136; Kâsânî, *Bedâi'*, 9/58.

15 Hanefîler'in görüşü için bk. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 8/111-112; Serahsî, *el-Mebsût*, 16/133-134; Merğînânî, *el-Hidâye*, 5/443. Mâlikîler'in görüşü için bk. Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 4/21; Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî Kādî Abdülvehhâb, *el-İşrâf ʿalâ nüketi mesâ'ili'l-ḫilâf*, thk. Ebu Ubeyde Âl Selman (Riyad: Dâru İbn Kayyim, 2008), 5/66-68; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî Karâfî, *ez-Zahîre*, thk. Muhammed Haccî (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994), 10/224. Şâfiîler'in görüşü için bk. Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Mısrî Müzenî, *el-Muhtasar*, thk. Ebi Amir Abdullah ed-Dağıstânî (Riyad: Dâru Medâric, 2019), 2/654; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999), 17/61; İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbûrî Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*, thk. Abdülazim Mahmud ed-Dîb (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2007), 18/627.

16 Bu görüş hakkında detaylı bilgi için bk. Ebubekir Muhammed b. Abdullah İbn Yûnus es-Sıkıllî, *el-Câmiʿ li mesâili'l-Müdevvene* (Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 2013), 15/734; Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî Bâcî, *el-Müntekâ* (Kahire: Matbaatu's-Saade, 1332), 5/213; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl ve'ş-şerh ve't tevcîh ve't-taʿlîl fî mesâ'ili'l-Müstahrece*, thk. Muhammed Haccî (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988), 9/206; Karâfî, *ez-Zahîre*, 10/240; Ebü'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî Burhâneddin İbn Ferhûn, *Tebsıratü'l-hükkâm fî usûli'l-akzıye ve menâhici'l-ahkâm* (Mektebetu'l-Külliyati'l-Ezheriyye, 1986), 1/347, 487; Muhammed b. Yûsuf el-Abderî el-Gırnâtî Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl li Muhtasarı Halîl* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 8/107.

17 İbn Hazm'ın mezhep imamlarını Kur'an'a muhalefet etmekle itham ettiği ayetler Mâide 5/106 ve Hucurât 49/6 ayetleridir. Detaylı bilgi için bk. Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr fî şerhi'l-Mücellâ bi'l-ihtisâr*, thk. Ahmed Muhammed Şakir - Muhammed Münîr ed-Dımaşkî (Kahire: Matbaatu'n-Nahde, 1351), 9/406, 409.

18 Bu eleştiriler hakkında detaylı bilgi için bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 9/409-411.

şahitliği geçerli görmüşlerdir.[19] Kâdî Şüreyh, İbrâhîm en-Nehaî (ö. 96/714) ve Evzâî gibi fakihler de bu görüştedir. Bu görüş sahiplerine göre yolculuk sırasında vefat eden bir müslümanın vasiyetine iki zimmînin şahitlik etmesi caizdir. Ancak bu iki zimmînin şahitliğinin kabul edilmesi, şahitlik yapabilecek başka bir müslümanın bulunmaması şartına bağlıdır. Ayrıca Hanbelî ve Zâhirî fakihler her iki zimmînin ikindi namazından sonra[20] hıyanet etmediklerine, hakkı gizlemediklerine ve bu konuda doğru söylediklerine dair yemin etmelerini de gerekli görmüşlerdir.[21]

Hanbelîler ve Zâhirîler zimmîlerin müslümanlar hakkındaki şahitliklerini yolculukta yapılan vasiyetle sınırlı tutmakla birlikte Şiî fakihler bu hususu yolculukla kayıtlamamışlardır. Onlara göre zimmînin müslüman hakkındaki şahitliğinin kabul edilmesi için vasiyet edenin (mûsî) seferde bulunması şart değildir; zira bu konuda esas belirleyici unsur, müslüman şahitlerin bulunmamasıdır. Bu yaklaşıma göre zimmîlerin şahitliklerinin kabul edilip edilmemesinde yer faktörünün bir önemi bulunmamaktadır.[22] Şiî fakihlerin bu görüşleriyle zaruret durumunu dikkate aldıkları anlaşılmaktadır.

Şiî fakihler arasında yaygın olan bu kanaatin benzer şekilde İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Kayyim el-Cevziyye'de (ö. 751/1350) de mevcut olduğu görülmektedir. Nitekim bu fakihler de söz konusu şahitliğin yalnızca sefer halinde değil, mutlak anlamda zaruret halleri çerçevesinde kabul edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Onlara göre illetin kendisi zaruret olup, bu illet belirli bir durumla sınırlı değildir. Ayrıca İbn Teymiyye'ye göre gayri müslimlerin müslümanlar hakkındaki şahitliği zaruret halinde kabul edildiği gibi birbirleri hakkındaki şahitlikleri de kabul edilir.[23]

Zimmîlerin müslümanlar hakkında şahitliğini kabul edenler şu ayeti delil olarak kullanmışlardır: "Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki adalet sahibi kişi aranızda şahitlik etsin. Yahut seferde iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan, başka iki kişi (şahit olsun). Eğer şüpheye düşerseniz o iki şahidi namazdan sonra alıkorsunuz; «Bu vasiyet karşılığında hiçbir şeyi satın almayacağız, akraba (menfaatine) de olsa; Allah (için yaptığımız) şahitliği gizlemeyeceğiz, (aksini yaparsak) bu takdirde biz elbette günahkârlardan oluruz» diye Allah üzerine yemin ederler." (Mâide 5/106)

Ayetten anlaşıldığı üzere yolculuk halinde vasiyete şahitlik edecek iki müslümanın bulunmaması durumunda iki gayri müslimin şahitlik yapması mümkündür. Şu var ki, Şiî fakihler ayette geçen yolculuğu şart olarak değil galip olanın zikredilmesi olarak değerlendirmişlerdir.[24] Ayrıca şüpheye düşülmesi durumunda şahitlik yapan gayri müslimlerin namazdan sonra yemin etmeleri

---

19 Muhammed Emin Kızılay bu görüşü sadece Hanbelî fakihlere nispet etmiştir. Bu görüş kısmen doğru olmakla birlikte Zâhirîler, Şiîler ve diğer fakihleri kapsamaması yönüyle eksiktir. Muhammed Emin Kızılay, *Bilgi Kaynağı Açısından İslam Hukukunda Gayri Müslimler* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024), 90.

20 İbn Hazm'a göre ikindi namazı şart olmamakla birlikte yeminin ikindi namazından sonra yapılması daha güzel olur. Yeminin ikindi namazından sonra yapılması konuyla ilgili rivayetler sebebiyledir. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 9/406-407.

21 Hanbelîler'in görüşü için bk. Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef Ferrâ, *el-Câmiʿu's-sağîr fi'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Muhammed b. Hanbel*, thk. Nasır b. Suud es-Selame (Riyad: Dâru Atlas, 2000), 372; Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen el-Kelvezânî el-Bağdâdî Kelvezânî, *el-Hidâye 'alâ mezhebi'l-İmâm Ebî Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî*, thk. Abdullatîf Humeym - Mâhir Yâsin el-Fehl (Kuveyt: Dâru Ğaras, 2004), 596; Ebû'l-Mevahib Hüseyn b. Mahmud 'Ukberî, *Ruûsu'l-mesâili'l-hilafiyye beyne cumhûri'l-fukâha*, thk. Halid b. Sad Haşlan (Riyad: Dâru İşbiliyye, 2001), 6/1011; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullāh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulu (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1997), 14/170-174; İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Turuku'l-hükmiyye*, 1/485-496. Zâhirîler'in görüşü için bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 9/405-410. Şiî fakihlerin görüşü için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî Şeyh Müfîd, *el-Mukni'â* (Kum: Müessesetu Neşri'l-İslami, 1410), 727; Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî Tûsî, *el-Mebsût fî fıkhi'l-İmâmiyye*, thk. Muhammed Bâkır el-Behbûdî (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, ts.), 8/187; Ebü'l-Kāsım Necmüddîn Ca'fer b. el-Hasen b. Ebî Zekeriyyâ Yahyâ el-Muhakkık el-Hillî el-Hüzelî Muhakkık Hillî, *el-Muhtasarü'n-nâfiʿ fî fıkhi'l-İmâmiyye* (Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1985), 286; Cemâlüddîn el-Hasen (el-Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar el-Hillî Allâme Hillî, *Muhtelefü'ş-Şîʿa fî ahkâmi'ş-şerîʿa* (Kum: Müessesetu Neşri'l-islami, 1433), 8/503-508.

22 Ebü'l-Kāsım Necmüddîn Ca'fer b. el-Hasen b. Ebî Zekeriyyâ Yahyâ el-Muhakkık el-Hillî el-Hüzelî Muhakkık Hillî, *Şerâʾiʿu'l-İslâm fî mesâʾili'l-helâl ve'l-harâm*, thk. Sadık Huseyni Şirazi (Beyrut: Dâru'l-Kârî, 2004), 2/371; Allâme Hillî, *Muhtelefü'ş-Şîʿa*, 8/506-507.

23 Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım (Medine: Mecmeʿu'l-Melik Fehd, 2004), 30/396; İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Turuku'l-hükmiyye*, 1/509-514.

24 Allâme Hillî, *Muhtelefü'ş-Şîʿa*, 8/505-506, 508.

gerektiği de ifade edilmiştir. Bu görüşü savunan fakihlerin kullandığı en önemli gerekçe, ilgili ayet ile ayetin nüzul sebebine ilişkin rivayetlerdir.[25] Hanbelî ve Şiî fakihler bu gerekçenin yanı sıra zaruretin şahitlik hususundaki etkisine de dikkat çekerek bu tür durumlarda gayri müslimin şahitliğine başvurulabileceğini ifade etmişlerdir. Zira onlara göre bu durumda da zaruret söz konusu olmaktadır.[26]

1.2. Gayri Müslimlerin Şahitliğinin Kabul Edilmediği Görüşü

Mâlikîler ve Şâfiîlere göre gayri müslimlerin şahitlikleri hiçbir şekilde kabul edilmemektedir. Buna göre gayri müslimlerin birbirleri hakkındaki şahitliği kabul edilmediği gibi müslümanlar hakkında da kabul edilmez.[27] Hanbelîler, Zâhirîler ve Şiîler gayri müslimlerin birbirleri hakkındaki şahitliğinin kabul edilmemesi konusunda aynı görüşü paylaşmakla birlikte, seferde yapılan vasiyet konusunda bu görüş sahiplerinden ayrılmışlardır.[28] Gayri müslimlerin şahitliğini kabul etmeyen fakihler müslümanların gayri müslimler hakkındaki şahitliğine ise cevaz vermişlerdir.

Gayri müslimlerin şahitliğini kabul etmeyen fakihler bu konuda şu ayetleri delil olarak kullanmışlardır: "…Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın…" (Hucurât 49/6), "…İçinizden adalet sahibi iki kişiyi şahit tutun…" (Talâk 65/2) Buna göre birinci ayette fasıkın getirmiş olduğu haberin araştırılması emredilmektedir. Gayri müslim de fasık olduğuna göre o da bu kapsamdadır. Ayrıca şahitlik, haber vermekten daha önemli bir şey olması sebebiyle gayri müslimin şahitliğinden sakınmak gerekir. İkinci ayette ise gayri müslimlerin şahitliği, adil ve müslüman olmadıkları yönüyle reddedilmiştir.[29] Yine kaynaklarda "Müslümanlar dışında bir din ehlinin diğer din ehline şahitlikleri kabul edilmez; zira onlar hem kendileri hem de başkaları hakkında adildirler"[30] hadisi de delil olarak kullanılmıştır.[31]

Bu görüş, ilgili ayet ve hadislerin yanı sıra kıyas yoluyla da temellendirilmeye çalışılmıştır. Buna göre fasık kimselerde olduğu gibi müslüman hakkında şahitliği kabul edilmeyenlerin gayri müslim hakkında da şahitliği kabul edilmemesi gerekir. Zira fasık olma, şahitliğin kabul edilmesine engel

---

25 Bu gerekçe için bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 9/406-409; Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî Tûsî, *Kitâbü'l-Hilâf fi'l-fıkh*, thk. Muhammed Huseyn Koşanpur (Tahran: Matbaatu Rengin, 1382), 2/613-614; 'Ukberî, *Ruûsu'l-mesâil*, 6/1011-1012; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 14/171-172; İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Turuku'l-hükmiyye*, 1/485-509. Konuyla ilgili rivayet için ayrıca bk. Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Akzıye" 19.

26 Örnek olarak bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî Tûsî, *en-Nihâye fi mücerredi'l-fıkhi ve'l-fetâvâ* (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 1980), 334; 'Ukberî, *Ruûsu'l-mesâil*, 6/1013; Allâme Hillî, *Muhtelefü'ş-Şî'a*, 8/506; İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Turuku'l-hükmiyye*, 1/509-510.

27 Mâlikîler'in görüşü için bk. Sahnûn, *el-Müdevvene*, 4/21-22; Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd Abdirrahmân el-Kayrevânî İbn Ebû Zeyd, *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât 'alâ mâ fi'l-Müdevvene min ġayrihâ mine'l-ümmehât* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1999), 8/424-426; Bâcî, *el-Müntekâ*, 5/191-192; Kādî Abdülvehhâb, *el-İşrâf*, 5/66-68; Karâfî, *ez-Zahîre*, 10/224-226. Şâfiîler'in görüşü için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Rifat Fevzî Abdülmuttalib (Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 2001), 8/116; Müzenî, *el-Muhtasar*, 2/654; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 17/61; Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmâmi'ş-Şâfiî*, thk. Zekeriyya Umeyrât (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995), 3/437,450; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 18/627-628; Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad el-İmrânî el-Yemânî İmrânî, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâmi'ş-Şâfi'î*, thk. Kasım Muhammed Nuri (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2000), 13/277.

28 Bu görüş için bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 9/405-406; Kelvezânî, *el-Hidâye*, 596; Tûsî, *el-Mebsût*, 8/187; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 14/173; Allâme Hillî, *Muhtelefü'ş-Şî'a*, 8/503-504. Ahmed b. Hanbel'den (ö. 241/855) gayri müslimlerin birbirleri hakkındaki şahitliğini kabul ettiğine dair bir görüş nakledilmekle birlikte Hanbelî fakihler bu görüşün doğru olmadığını belirtmişlerdir. Kelvezânî, *el-Hidâye*, 596; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 14/173; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Kâfî*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Hecer, 1997), 6/194-195.

29 Bu ayetlerin yanı sıra "…rıza göstereceğiniz şahitlerden…" (Bakara 2/282), "…kıyamete kadar aralarına düşmanlık ve kin saldık…" (Mâide 5/14) gibi ayetler de kullanılmıştır. Bu gerekçeler için bk. Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 17/62; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 9/406; Tûsî, *Kitâbü'l-Hilâf*, 2/614; Bâcî, *el-Müntekâ*, 5/192; İmrânî, *el-Beyân*, 13/278; Karâfî, *ez-Zahîre*, 10/224-225; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 14/173; Allâme Hillî, *Muhtelefü'ş-Şî'a*, 8/505-506. Ayrıca bk. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Zahid el-Kevserî (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1994), 2/141-150.

30 Bu bağlamda şu rivayet de "Ümmetim dışında bir milletin başka bir millete şahitlik yapması caiz değildir. Ancak ümmetimin diğer milletlere şahitlik etmesi caizdir" zikredilmiştir. Bu rivayetler için bk. Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, thk. Sad b. Nasır (Riyad: Dâru Kunûz, 2015), 12/485-487; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 10/273-275.

31 Bu gerekçeyi kullanan fakihler için bk. Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 17/62; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/437; Tûsî, *Kitâbü'l-Hilâf*, 2/614; 'Ukberî, *Ruûsu'l-mesâil*, 6/1010-1011; İmrânî, *el-Beyân*, 13/278; Karâfî, *ez-Zahîre*, 10/225; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 14/174. Ayrıca bk. Şâfiî, *el-Ümm*, 8/104-105.

olduğuna göre küfür, evleviyetle engel teşkil etmektedir. Ayrıca gayri müslimlerin Allah hakkında yalan söyledikleri ve yalancılıkla nitelendirildikleri görülmektedir. Yalancılık vasfı müslümanların şahitliğinin kabulüne engel teşkil ettiği gibi, gayri müslimlerin şahitliklerinin reddedilmesini de evleviyetle gerektirmektedir.[32]

Fıkıh doktrininde gayri müslimlerin şahitliğinin genel olarak kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Sefer halinde yapılan vasiyet ve gayri müslimlerin birbirleri hakkındaki şahitliği gibi bazı istisnalar bulunmakla birlikte bu yaklaşım Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar varlığını sürdürmüştür. Ancak 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı ile birlikte gayri müslimlerin hukuki statüsüne ilişkin önemli değişiklikler gündeme gelmiştir. Bu değişikliklerden biri de müslümanlar ile gayri müslimler arasında ortaya çıkan ticari ve ceza davalarının karma mahkemelerde görülmesinin öngörülmesidir. Müslümanlarla zimmîler arasındaki davalara karma mahkemelerde bakılması ve gayri müslimlerin şahitliğinin kabul edilmesi[33] fıkıh doktrini açısından önemli bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, daha sonra hazırlanan Mecelle'de şahitlik kurumuna dair pek çok düzenlemeye yer verilmiş olmasına rağmen, gayri müslimlerin şahitliğine herhangi bir atıf yapılmamıştır. Bu durum, söz konusu meselenin Osmanlı hukuk sisteminde hâlen tartışmalı bir alan olarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.[34] 1929'da yürürlüğe giren Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun kabulüyle birlikte şahitler açısından din ve inanç farklılığına dayalı ayrım şartı ortadan kaldırılmıştır.[35]

Günümüzde bazı âlimler, ihtiyaç ve zaruret durumlarını göz önünde bulundurarak gayri müslimlerin, müslümanlar hakkındaki şahitliğini kabul etmişlerdir. Bu yaklaşımı benimseyen âlimlerden biri de Abdülkerîm Zeydân'dır (ö. 2014). Zeydân, aile hukukuna ilişkin meseleler hariç olmak üzere diğer alanlarda gayri müslimlerin şahitliğinin caiz olduğu kanaatindedir. Zeydân aile hukukuna ilişkin meselelerde gayri müslimlerin müslümanlar hakkındaki şahitliğinin kabul edilmemesini "…İçinizden adalet sahibi iki kişiyi şahit tutun…" (Talâk 65/2) ayetiyle temellendirmiştir. Zira söz konusu ayet talâk ile ilgili hükümleri kapsamaktadır. Bu nedenle gayri müslimlerin aile hukukuyla ilgili konularda şahitliği kabul edilmemesi gerekir.[36] Buna karşılık ona göre yolculuk hâlinde olsun veya olmasın, zaruret durumunda gayri müslimlerin müslümana şahitlik etmesi caizdir. Bu yaklaşıma göre gayri müslimlerin şahitliğinin kabul edilmesinin illeti zarurettir. Bu görüş sahipleri hukuki istikrarın sağlanması, hakların zayi olmaması ve kamu yararını dikkate alarak bu tür bir şahitliği kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Hayreddin Karaman da bu görüşü isabetli bularak tercih ettiğini ifade etmiştir.[37]

2. Gayri Müslimlerin Şahitliği Konusundaki İhtilafın Nikâh Akdine Etkisi

Gayri müslimlerin şahitliğinin kabul edilip edilmeyeceği konusundaki ihtilaf, fürûa ilişkin birçok meselede etkisini göstermiştir. Özellikle şahitliğin şart koşulduğu akitlerin büyük çoğunluğunda bu ihtilafın etkilerini görmek mümkündür. Bu bağlamda tartışma konusu olan meselelerden biri de gayri müslimlerin şahitliğiyle yapılan nikâh akdinin geçerliliğidir. Burada tartışma konusu olan husus,

---

32 Bu gerekçe için bk. Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 17/62-63; Bâcî, *el-Müntekâ*, 5/192; Kādî Abdülvehhâb, *el-İşrâf*, 5/68; 'Ukberî, *Ruûsu'l-mesâil*, 6/1011; Karâfî, *ez-Zahîre*, 10/225; Allâme Hillî, *Muhtelefü'ş-Şî'a*, 8/506. Ayrıca bk. Sem'ânî, *el-İstilâm*, 4/523-532; Gazzâlî, *Tahsînu'l-Meâhiz*, 4/420-426; Âmidî, *et-Tarîkatu's-sağîre*, 622.

33 Belkıs Konan, "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 64/1 (2015), 186-187. Ayrıca bk. Yılmaz Yurtseven, "İslam-Osmanlı Muhakeme Hukukunda Şahitlik Müessesesi", *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, (2018/2), 96-97.

34 Detaylı bilgi için bk. Kızılay, *Bilgi Kaynağı Açısından İslam Hukukunda Gayri Müslimler*, 102-105.

35 Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu (CMUK), *Resmî Gazete* 1172 (04 Nisan 1929), Kanun No. 1412, md. 45-64. Ayrıca bk. Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK), *Resmi Gazete* 25673 (04 Aralık 2004), Kanun No. 5271, md. 43-61.

36 Zeydân'ın bu konuda Muhammed Sellam Medkûr'dan (ö. 2000) etkilendiği görülmektedir. Muhammed b. Sellam Medkûr, *el-Medhal li'l-fıkhi'l-İslami* (Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-Hadis, 1996), 356-357.

37 Abdülkerîm Zeydân, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn ve'l-müste'menîn fî dâri'l-İslâm* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1982), 578-580; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku* (İstanbul: Nesil Yayınları, 1991), 303-307. Ramazan el-Butî (ö. 2013) de zarurete binaen gayri müslimlerin müslümanlar hakkındaki şahitliğini kabul etmiştir. Muhammed Saîd Ramazân Bûtî, *Muhâdarât fi'l-fıkhi'l-mukâren* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993), 194.

müslüman bir erkeğin iki zimmînin şahitliğiyle zimmî bir kadınla evlenmesinin caiz olup olmayacağıdır.

Söz konusu tartışma nikâh akdinde şahitliği şart koşan Hanefîler, Şâfiîler ve Hanbelîler açısından özel bir önem arz etmektedir. Bu görüş sahiplerine göre evlenmenin şahitler önünde yapılması nikâh akdinin sıhhat şartları arasında yer almaktadır. Dolayısıyla şahitlerin huzurunda yapılmayan nikâh, sahih olarak görülmemiştir. Buna karşılık nikâh akdinde şahitliği kurucu bir unsur olarak değil, tamamlayıcı bir nitelik olarak değerlendiren Mâlikî, Zâhirî ve Şiî fakihler için bu mesele anlamlı bir tartışma zemini teşkil etmemektedir. Zira bu görüşe göre nikâh akdinin kurulması için şahitlerin varlığı zorunlu olmayıp, akdin geçerliliği onlara bağlı kılınmamıştır.[38] Dolayısıyla burada söz konusu mesele, şahitliği şart olarak ileri süren Hanefîler, Şâfiîler ve Hanbelîler'in yaklaşımları çerçevesinde ele alınacaktır.

2.1. Gayri Müslimlerin Şahitliği ile Yapılan Nikâh Akdinin Caiz Olduğu Görüşü

Hanefî fakihler ilke olarak nikâh akdinde hazır bulunan şahitlerin müslüman olmasını şart koşmuşlardır. Evlenecek taraflardan her ikisinin müslüman olması durumunda bu şartı arayan Hanefî fakihler, evlenecek kadının zimmî olması durumunda bu şartı aramamışlardır. Bu doğrultuda Hanefîler müslüman bir erkeğin zimmî bir kadınla evlenmesinde iki zimmînin şahitliğini yeterli görmüş ve bu evliliği geçerli saymışlardır.[39] Hanefî mezhebinde tercih edilen görüş bu yöndedir.[40]

Hanefîler'in bu görüşü iki yolla temellendirdiklerini söylemek mümkündür. Bunlardan ilki şahitliğin velâyetin bir türü olarak değerlendirilmesidir. Nitekim Meşâyıh tarafından "Bir akitte veli olması caiz olan kimsenin aynı akitte şahitlik yapması da caizdir"[41] şeklinde bir asıl/ilke vazedilmiştir. Kâsânî (ö. 587/1191) de nikâh akdinde şahit olan kimselerde bulunması gereken sıfatlar konusunda Meşâyıhın böyle bir asıl vazettiğini ifade ettikten sonra söz konusu asla itibar etmenin sahih olduğunu belirtmiştir.[42] Bu çerçevede Hanefî fakihler gayri müslimlerin nikâh akdinde velâyet yetkisine ve bizzat akdi kabul etme ehliyetine sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Zira îcab ve kabul akdin rüknünü, şahitlik ise nikâh akdinin sıhhat şartını teşkil etmektedir. Gayri müslim akdin rüknünü yerine getirme ehliyetine sahip olduğuna göre evleviyetle şahitlik görevini de ifa edebilir. Ayrıca onlara göre zimmî kadının hâkim huzurunda nikâhı inkâr etmesi halinde, erkeğin söz konusu şahitlerle nikâhı ispat edebilmesi de bu akdin geçerliliğine delil teşkil etmektedir.[43]

---

38 Mâlikîler'in görüşü için bk. Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî İbnü'l-Kassâr, *Uyûnü'l-edille fî mesâ'ili'l-hilâf beyne fukahâ'i'l-emsâr*, thk. Ahmed b. Abdusselam Mağravi (Kuveyt: Dâru Esfâr, 2022), 5/391-405; Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî Kādî Abdülvehhâb, *el-Ma'ûne 'alâ mezhebi 'âlimi'l-Medîne (el-İmam Mâlik b. Enes)*, thk. Hamîş Abdülhak (Mekke: el-Mektebetu't-Ticâriyye, ts.), 2/745; Kādî Abdülvehhâb, *el-İşrâf*, 3/296-297; Bâcî, *el-Müntekâ*, 3/312-314. Zâhirîler ve Şiî fakihlerin görüşü için bk. Alemü'l-hüdâ Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî Şerîf el-Murtazâ, *el-İntisâr*, thk. Muhammed Mehdi Necef (Tahran: el-Mecmau'l-Alemi, 2017), 1/382-385; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 9/465-466; Tûsî, *el-Mebsût*, 4/163; Tûsî, *Kitâbü'l-Hilâf*, 2/145-146; Allâme Hillî, *Muhtelefü'ş-Şî'a*, 7/101-102.

39 Bu görüş hakkında detaylı bilgi için bk. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/276-277; Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 3/427; Debûsî, *el-Esrâr*, 4/355-356; Serahsî, *el-Mebsût*, 5/33-34; Kâsânî, *Bedâi'*, 3/395-397; Merğînânî, *el-Hidâye*, 3/8.

40 Tercih edilen görüş için bk. Ebu'l-Me'alî Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf Bahauddîn el-İsbîcâbî, *Zâdü'l-fukahâ (Min bidâyeti kitâbi ihyâi'l-mevât ilâ nihâyeti'l-kitab)*, thk. Îd b. Muhammed ed-Dûsurî (Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1435), 114; Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kāsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısrî İbn Kutluboğa, *et-Tercîh ve't-tashîh 'ale'l-Kudûrî*, thk. Abdullah Nezir Ahmed Mizzî (Beyrut: Müessesetu'r-Reyyân, 2005), 333-334; Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî el-Guneymî ed-Dımaşkī Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.), 3/4. Abdülkerîm Zeydân da bu konuda Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) görüşünü tercih etmiştir. Zeydân, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn*, 348. Hanefîler açısından üzerinde durulması gereken diğer bir husus, bu tür bir akdin inkâr edilmesi hâlinde geçerli olup olmadığıdır. Buna göre müslüman olan erkeğin nikâhı inkâr etmesi, zimmî olan kadının ise hâkim huzurunda evlilik akdinin gerçekleştiğini ileri sürmesi durumunda gayri müslimin, müslüman hakkındaki şahitliği geçersiz olması sebebiyle bu akit kabul edilmemiştir. Buna karşılık, erkeğin akdi ikrar etmesi ve kadının inkâr etmesi hâlinde Ebû Hanîfe ile Ebû Yûsuf'a (ö. 182/798) göre söz konusu nikâh akdi geçerli sayılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/277; Serahsî, *el-Mebsût*, 5/34; Kâsânî, *Bedâi'*, 3/400.

41 Kudûrî bu aslın Kerhî (ö. 340/952) tarafından ileri sürüldüğünü ifade etmiştir. Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 3/424-425.

42 Kâsânî, *Bedâi'*, 3/395.

43 Bu gerekçe hakkında detaylı bilgi için bk. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/274, 276-277; Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 3/427; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Kudûrî, *et-Tecrîd*, thk. Muhammed Ahmed Sirâc - Alî Cuma Muhammed (Kahire: Dâru's-Selâm, 2006), 9/4367-4370; Serahsî, *el-Mebsût*, 5/33-34; Kâsânî, *Bedâi'*, 3/400.

Hanefîler'in bu görüşlerini temellendirdikleri ikinci husus ise nikâh akdindeki şahitliğin, cinsel istimta (milkü'l-mut'a) hakkının sabit olması için gerekli görülmesidir. Bu yaklaşıma göre nikâh akdindeki şahitlik ya cinsel istifade hakkı ya da mehir mülkiyetinin ispatına yöneliktir. Mehir, mal niteliği taşıması sebebiyle kadın hakkında mehir mülkiyetinin ispatı için şahitlik gerekli görülmemiştir. Buna karşılık erkek hakkında mut'a mülkiyetinin sabit olması yalnızca şahitlikle mümkün olduğu için burada şahitlik şartı aranmıştır. Zimmîlerin birbirleri hakkında şahitlik yapmaları caiz olması sebebiyle mut'a mülkiyetinin ispatı konusunda da iki zimmînin kadın zimmîye yaptıkları şahitlik caizdir.[44]

Nikâh akdinde gayri müslimlerin şahitliğini kabul etmeyen fakihler, şahitlik ile velâyet arasında mahiyet itibariyle farklılık bulunduğunu ileri sürerek Hanefîler'in gerekçelerine itiraz etmişlerdir. Bu yaklaşıma göre gayri müslimin veli olarak kabul edilmesi nesebe yöneltilebilecek muhtemel ayıp ve kusurları bertaraf etme amacına yönelik olup bu hususta gayri müslimler, müslümanlarla aynı konumda değerlendirilmiştir. Ancak cinsel birlikteliğe dayalı istifade hakkının sübutu konusunda ikisi birbirinden farklı olup bu tür konularda gayri müslimin şahitliği kabul edilmemiştir.[45]

2.2. Gayri Müslimlerin Şahitliği ile Yapılan Nikâh Akdinin Caiz Olmadığı Görüşü

Şâfiîler, Hanbelîler[46] ve Hanefîler'den Muhammed (ö. 189/805) ile Züfer (ö. 158/775) gayri müslimlerin şahitliğiyle yapılan nikâh akdini caiz görmemişlerdir. Bu görüşe göre iki müslüman arasında yapılan nikâh akdinde olduğu gibi müslüman bir erkeğin zimmî bir kadınla evlenmesi durumunda da gayri müslimlerin şahitliği kabul edilmez.[47]

Şâfiî fakihlerden Mâverdî'ye (ö. 450/1058) göre gayri müslimlerin şahitliğinin geçersiz sayılması, nikâh akdinin ilk kez tesis edilmesi amacıyla müslüman bir hâkime başvurulması durumunda söz konusu olmaktadır. Buna karşılık gayri müslimlerin kendi aralarında daha önce gerçekleştirdikleri nikâh akitleri olduğu şekliyle geçerli kabul edilmiştir. Zira gayri müslimlerin nikâh akdinin ilk defa icrası için müslüman bir hâkime müracaat etmeleri, İslam hukukunda öngörülen şartları zımnen kabul ettikleri şeklinde yorumlanmıştır. Bu nedenle böyle bir durumda müslümanlar için geçerli olan şartların onlar için de bağlayıcı olacağı kabul edilmiştir. Ancak müslüman bir hâkime başvurmamaları durumunda bu tür şartlar onlar açısından gerekli görülmemiştir.[48]

Nikâh akdinde gayri müslimlerin şahitliğini kabul etmeyen fakihler görüşlerini temellendirmek için müslümanlar arasında yapılan nikâh akdini örnek göstermişlerdir. Buna göre iki müslümanın evlenmesinde zimmîlerin şahitliği kabul edilmediği gibi müslüman bir erkek ve zimmî kadının

---

44 Bu gerekçe hakkında detaylı bilgi için bk. Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed Ebü'l-Leys Semerkandî, *Muhtelefü'r-rivâye*, thk. Abdurrahman Mübarek el-Ferec (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005), 2/869; Debûsî, *el-Esrâr*, 4/355-356; Serahsî, *el-Mebsût*, 5/33-34; Merğînânî, *el-Hidâye*, 3/8; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, 2/100; Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd er-Rûmî Bâbertî, *el-'İnâye şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1970), 3/204. Kâsânî, bahsi geçen gerekçenin yanısıra bu görüş sahiplerinin "Kadınlardan beğendiğinizle evlenin" (Nisâ 4/3) ve "Bunlardan başkasını, namuslu olmak ve zina etmemek üzere mallarınızla (mehirlerini vererek) istemeniz size helâl kılındı" (Nisâ 4/24) gibi nikâhla ilgili bazı ayetler ile "Evlenin boşamayın" gibi bazı hadislerin umumuna tutunduğunu ifade etmiştir. Bu çerçevede iki müslüman arasında gerçekleştirilen nikâh akdinde şahitlerin müslüman olması hususunda icmâ bulunduğu kabul edilmekle birlikte, müslüman ile zimmî arasında yapılan evliliklerde bu şartın aranmadığı belirtilmiştir. Kâsânî, *Bedâi'*, 3/398-401.

45 Detaylı bilgi için bk. Tâhir b. Abdillâh b. Tâhir Ebû Tayyib et-Taberî, *Şerhu Muhtasari'l-Müzenî (et-Ta'lîkatü'l-kübrâ)*, thk. Ebu Yakub b. Kemal (Mısır: Merkezu Mecmai'l-Bahreyn, 2021), 13/72; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 9/309-310; İmrânî, *el-Beyân*, 9/225.

46 İki zimmînin şahitliğiyle yapılan nikâh akdinin caiz olduğu yönünde bir görüş Ahmed b. Hanbel'den nakledilmekle birlikte mezhep içinde tercih edilen görüş, böyle bir akdin caiz olmamasıdır. Bu görüşün nakledilmesinin sebebi zimmîlerin birbirleri hakkındaki şahitliklerinin kabul edildiği yönündeki rivayete dayandığını söylemek mümkündür. Hanbelîler'in önde gelen fakihlerinden Kelvezânî'nin (ö. 510/1116), söz konusu rivayete binaen bu tür bir şahitliğin kabul edileceği yönünde çıkarımda bulunması da bunu desteklemektedir. Hanbelîler'in görüşü hakkında detaylı bilgi için bk. Kelvezânî, *el-Hidâye*, 387; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/349; İbn Kudâme, *el-Kâfî*, 4/238; Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed Merdâvî, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, thk. Ebu Abdullah Muhammed Hasan (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 8/101.

47 Şâfiîler'in görüşü için bk. Ebû Tayyib et-Taberî, *Şerhu Muhtasari'l-Müzenî*, 13/71-72; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 9/309-310; Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf Şîrâzî, *en-Nüket fi'l-mesâ'ili'l-muhtelef fîhâ beyne'ş-Şâfi'î ve beyne Ebî Hanîfe*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011), 2/135; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 12/53. Muhammed ve Züfer'in görüşü için bk. Şeybânî, *el-Asl*, 10/210; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/277; Serahsî, *el-Mebsût*, 5/33; Kâsânî, *Bedâi'*, 3/396. Önde gelen Hanefî fakihlerden Tahâvî (ö. 321/933) de bu görüşü tercih etmiştir. Ebû Cafer Ahmed b.Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî Tahâvî, *el-Muhtasar*, thk. Ebü'l-Vefâ Efgânî (Haydarabad: Lecnetu İhyai'l-Mearif, ts.), 172.

48 Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 9/309. Benzer bir değerlendirme için bk. Allâme Hillî, *Muhtelefü'ş-Şî'a*, 8/504-505.

evliliğinde de kabul edilmemesi gerekir. Zira köle[49] ve çocukların şahitlikleri bu konuda kabul edilmemektedir. Aynı gerekçeyle zimmîlerin şahitliği de geçerli kabul edilmemiş ve bu bağlamda köle ve çocukların durumuna kıyas edilmiştir. Diğer yandan bu yaklaşıma göre gayri müslimlerin şahitlik yoluyla müslümanın sözünü işitmesi de sahih değildir. Çünkü zimmî olan şahitler, erkeğin değil sadece kadının sözünü işitme konumundadır. Bu durumda erkek açısından işitme söz konusu olmadığı için zimmî şahitlerin akitte hazır bulunmaları, erkek açısından hazır bulunmamaları gibi görülmüştür. Durum böyle olunca nikâh akdi gerçekleşmemiş olmaktadır.[50]

Nikâh akdinde gayri müslimlerin şahitliğini kabul etmeyen fakihler bu konuda "Nikâh, ancak veli ve adaletli iki şahitle olur"[51] hadisine de tutunmuşlardır. Fakihler, küfrün sapkınlık olduğunu ve adaletle bir arada bulunamayacağını söylemişlerdir. Dolayısıyla onlara göre hadiste geçen adaletten kasıt davranış adaleti (adaletü't-teati) değil, bilakis din adaletidir (adaletü'd-din). Bu nedenle söz konusu vasfın ancak müslümanlarda bulunacağını ifade etmişlerdir.[52]

Söz konusu hadis bu bağlamda delil olarak kullanılmakla birlikte hadisin sıhhatine yönelik bazı itirazlar yapılmıştır. Nitekim Hanefî fakihlerinden Kudûrî (ö. 428/1037), hadisin sabit olmadığını ifade etmiştir. Ona göre hadisin sabit olduğu kabul edilse dahi bu durum gayri müslimin şahitliğini geçersiz kılmaz; zira gayri müslimin şahitliğe ehil oluşu, onun küfrü sebebiyle değil, inancına bağlılığı ve fiillerinde dürüst davranmasıyla ilişkilidir.[53] Kâsânî de hadisin zayıf olarak nitelendirildiğini aktarmış, sabit kabul edilmesi durumunda dahi deliller arasındaki uyumu sağlamak amacıyla hadisi, müstehap olanın yokluğu (nefyü'n-nedb) anlamında yorumlamıştır.[54] Bu yoruma göre iki zimmînin şahitliğiyle yapılan nikâh geçerlidir; ancak mendup olan, yani iki müslümanın şahitliği yerine getirilmemiş olmaktadır.

Sonuç

Klasik fıkıh doktrininde gayri müslimlerin şahitliği meselesi hem fıkıh ekolleri hem de dönemin önde gelen fakihleri arasında önemli tartışma konularından biri olmuştur. Söz konusu tartışma gayri müslimlerin şahitliği gibi genel bir kavram üzerinden ele alınmakla birlikte meselenin daha çok zimmîlerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla gayri müslimlerin şahitliğini reddedenler açısından zimmî ve gayri müslim kavramları arasında bir fark gözetilmemiştir. Ancak gayri müslimlerin şahitliğini kabul edenler açısından tartışmanın zimmîlerle sınırlı bir çerçevede ele alındığı ifade edilebilir.

Fıkıh literatüründe gayri müslimlerin birbirleri hakkındaki şahitliğinin kabul edilip edilmediği konusunda temelde iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Hanefîler ve diğer bazı fakihlerin savunduğu birinci yaklaşıma göre din ayrımı gözetilmeksizin zimmîlerin birbirleri hakkındaki şahitlikleri mutlak olarak kabul edilmiştir. Bu yaklaşım sahipleri türleri farklı olmakla birlikte hakikatte küfrün tek millet olduğunu söyleyerek din ayrımını kabul etmemişlerdir. Hanefîler bu tür bir şahitliğin zimmîler açısından kabul edilmesinde İslam yurdu (dârülislâm) faktörünü dikkate almışlardır. Dolayısıyla onlara göre müslüman ülke vatandaşı olmayan (dârülharp) gayri müslimlerin, müslüman ülke vatandaşı gayri müslimler hakkında şahitlik yapması caiz değildir. Hanbelîlerden İbn Teymiyye ise zaruret halinde zimmîlerin birbirleri hakkındaki şahitliklerinin kabul edileceği görüşündedir. Diğer

---

49 Kölenin şahitliği Şâfiî ve Hanefî fakihler tarafından kabul edilmemekle birlikte Hanbelîler tarafından kabul edilmiştir. Bu nedenle Hanbelî fakihler meselenin temellendirilmesi bağlamında köle yerine şahitliği kabul edilmeyen çocukları örnek göstermişlerdir. 'Ukberî, *Ruûsu'l-mesâil*, 4/57; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/351.

50 Bu gerekçeyi kullanan fakihler için bk. Ebû Tayyib et-Taberî, *Şerhu Muhtasari'l-Müzenî*, 13/71-72; İmrânî, *el-Beyân*, 9/225; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/349; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkī el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmü ehli'z-zimme*, thk. Muhammed Uzeyr Şems - Nebil b. Nassar Sindi (Riyad: Dâru Ataati'l-İlm, 2021), 1/553. Muhammed ve Züfer'in görüşünün temellendirilmesi için bk. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/277; Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 3/427; Debûsî, *el-Esrâr*, 4/355-356; Serahsî, *el-Mebsût*, 5/33; Kâsânî, *Bedâi'*, 3/398.

51 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 9/163; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 7/180, 201-204.

52 Bu gerekçeyi kullanan fakihler için bk. Ebû Tayyib et-Taberî, *Şerhu Muhtasari'l-Müzenî*, 13/71; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 9/309; Kudûrî, *et-Tecrîd*, 9/4368; Kâsânî, *Bedâi'*, 3/400; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/349; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmü ehli'z-zimme*, 1/553.

53 Kudûrî, *et-Tecrîd*, 9/4368.

54 Kâsânî, *Bedâi'*, 3/400.

bazı fakihler de zimmîlerin birbirleri hakkındaki şahitliklerini kabul etmekle birlikte din ayrımını dikkate alarak Hanefîler'den ayrılmışlardır. Bu nedenle onlar bir Yahudi'nin Hıristiyan hakkında veya bir Hıristiyan'ın Yahudi hakkında şahitliklerini kabul etmemişlerdir.

Gayri müslimlerin birbirleri hakkındaki şahitliğini kabul eden fakihlerin bu görüşlerini temellendirirken Mâide 5/106 ayetini delil olarak kullandıkları görülmektedir. Söz konusu fakihlere göre her ne kadar bu ayetin müslümanlar hakkındaki şahitlik yönünden hükmü neshedilmiş olsa da gayri müslimlerin birbirleri hakkındaki şahitliği geçerliliğini korumaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in Ehl-i kitabın birbirleri hakkındaki şahitliklerini kabul ettiği yönündeki rivayetler de bu bağlamda kullanılan deliller arasındadır. Öte yandan gayri müslimlerin birbirleri hakkındaki şahitliğinin kabul edilmesi, velâyet meselesiyle de yakın bağlantısı bulunmaktadır. Özellikle Hanefî fakihler tarafından vazedilen "Bir akitte veli olması caiz olan kimsenin aynı akitte şahitlik yapması da caizdir" ilkesinin burada belirleyici olduğunu söylemek mümkündür.

Mâlikîler, Şâfiîler, Hanbelîler, Zâhirîler ve Şiî fakihlerin savunduğu ikinci yaklaşıma göre ise gayri müslimlerin birbirleri hakkındaki şahitlikleri geçerli değildir. Bu görüşü benimseyen fakihler şahitlerde adalet vasfını şart koşan bazı ayetler ve müslümanların şahitliğine özel bir değer atfeden hadisleri delil olarak kullanmışlardır. Ayrıca bu yaklaşım sahipleri fasık kimselerin şahitliğinin reddedilmesini esas alarak küfrün evleviyetle şahitliğe engel teşkil ettiği görüşünü savunmuşlardır.

Gayri müslimlerin müslümanlar hakkındaki şahitliği konusunda da birbirinden farklı iki görüş ortaya çıkmıştır. Hanefîler, Mâlikîler ve Şâfiîler gayri müslimlerin müslümanlar hakkındaki şahitliğini reddederken, Hanbelîler, Zâhirîler ve Şiî fakihler ise yolculuk sırasında yapılan vasiyet durumunda zimmîlerin müslümanlar hakkındaki şahitliğini kabul etmişlerdir. Hanbelîler ve Zâhirîler zimmîlerin müslümanlar hakkındaki şahitliklerini yolculukta yapılan vasiyetle sınırlı tutarken, Şiî fakihler ve İbn Teymiyye bu hususu yolculukla kayıtlamamışlardır. Şiî fakihlere göre bu konuda esas belirleyici unsur, müslüman şahitlerin bulunmamasıdır. İbn Teymiyye ise zarureti illet olarak kabul ettiği için mutlak anlamda zimmînin şahitliğinin zaruret halleri çerçevesinde kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Gayri müslimlerin şahitliğiyle ilgili bu ihtilaf, nikâh akdi gibi fürûa ilişkin bazı meselelerde de etkisini göstermiştir. Burada tartışma konusu olan husus, müslüman bir erkeğin iki zimmînin şahitliğiyle zimmî bir kadınla evlenmesinin caiz olup olmayacağıdır. Söz konusu tartışma nikâh akdinde şahitliği şart koşan Hanefîler, Şâfiîler ve Hanbelîler açısından anlam ifade etmektedir. Bu bağlamda Hanefî fakihler gayri müslimlerin birbirleri hakkındaki şahitliklerini kabul ettikleri için nikâh akdindeki şahitliğe de cevaz vermişlerdir. Şu var ki Muhammed ve Züfer zimmîlerin bu konudaki şahitliklerini kabul etmeyerek mezhebin genel görüşünden ayrılmışlardır. Bununla birlikte mezhepte tercih edilen görüş bu tür bir akdin kabul edilmesi yönünde olmuştur. Şâfiîler ve Hanbelîler ise gayri müslimlerin birbirleri hakkındaki şahitliğinin kabul edilmemesi yönünde savundukları asıl gereği zimmîlerin nikâh akdindeki şahitliğini de kabul etmemişlerdir. Bu görüş sahipleri zimmîlerin nikâh akdindeki şahitliğini iki müslümanın evlenmesindeki şahitliğe kıyas etmişlerdir. Dolayısıyla onlara göre iki müslümanın evlenmesinde zimmîlerin şahitliği kabul edilmediği gibi müslüman bir erkek ve zimmî kadının evliliğinde de kabul edilmemesi gerekir.

Klasik fıkıh doktrininde gayri müslimlerin şahitliğinin son derece dar bir çerçevede ele alındığı ve söz konusu şahitliği kabul edenlerin de bunu zimmîlere hasrettiği görülmektedir. Bu yaklaşım Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar sürdürülmüştür. Nitekim 1856 Islahat Fermanı ile gayri müslimlerin hukuki statülerine ilişkin bazı önemli düzenlemeler yapılmış olsa da şahitlik meselesi 1929 yılına kadar tartışmalı bir alan olarak varlığını korumuştur. 1929'da yürürlüğe giren Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun kabulüyle birlikte şahitler açısından din ve inanç farklılığına dayalı ayrım şartı ortadan kaldırılmıştır. Abdülkerîm Zeydân gibi son dönem bazı İslam hukukçuların da aile hukuku hariç olmak üzere gayri müslimlerin müslümanlar hakkındaki şahitliğine cevaz verdiği görülmektedir. Gayri müslimlerin şahitliğine cevaz veren son dönem İslam hukukçuları bu konuda kamu yararı, hakların zayi olmaması ve zaruret halini dikkate almışlardır. Son dönem alimlerin bu konudaki görüşlerinin şekillenmesinde zarureti illet olarak kabul eden fakihlerin etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

Allâme Hillî, Cemâlüddîn el-Hasen (el-Hüseyn) b. Yûsuf b. Alî İbnü'l-Mutahhar el-Hillî. *Muhtelefü'ş-Şîʿa fî ahkâmi'ş-şerîʿa*. Kum: Müessesetu Neşri'l-islami, 1433.

Âmidî, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kāsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî. *et-Tarîkatu's-sağîre fi mesâili'l hilaf*. thk. Abdurrahman Osman. Amman: Dâru'l-Feth, 2024.

Apaydın, H. Yunus. "Şahit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 25 Temmuz 2025. https://islamansiklopedisi.org.tr/sahit

Aslan, Mehmet Selim. *İslam Aile Hukuku*. Bursa: Emin Yayınları, 2019.

Aydın, Mehmet Akif. *İslam Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985.

Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd er-Rûmî. *el-'İnâye şerhu'l-Hidâye*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1970.

Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî. *el-Müntekâ*. Kahire: Matbaatu's-Saade, 1332.

Bahauddîn el-İsbîcâbî, Ebu'l-Me'alî Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf. *Zâdü'l-fukahâ (Min bidâyeti kitâbi ihyâi'l-mevât ilâ nihâyeti'l-kitab)*. thk. Îd b. Muhammed ed-Dûsurî. Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1435.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Ahkâmü'l-Kurʾân*. thk. Muhammed Zahid el-Kevserî. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1994.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.

Birsin, Mehmet. *İslam Aile Hukuku*. İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2019.

Burhâneddin İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî. *Tebsıratü'l-hükkâm fî usûli'l-akzıye ve menâhici'l-ahkâm*. Mektebetu'l-Külliyati'l-Ezheriyye, 1986.

Bûtî, Muhammed Saîd Ramazân. *Muhâdarât fi'l-fıkhi'l-mukâren*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed es-Sadık el-Kamhavî. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, 1985.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. thk. İsmetullah Muhammed vd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbûrî. *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*. thk. Abdülazim Mahmud ed-Dîb. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2007.

Çolak, Abdullah. *İslam Aile Hukuku*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.

Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh Ubeydullâh b. Muhammed b. Ömer b. Îsâ. *el-Esrâr fî mesâili'l-hilâf*. thk. Adnan b. Fehd el-Ubeyyat. Kuveyt: Dâru Esfâr, 2023.

Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnavût. 7 Cilt. Dâru'r-Risâleti'l-Alemiyye, 2009.

Ebû Tayyib et-Taberî, Tâhir b. Abdillâh b. Tâhir. *Şerhu Muhtasari'l-Müzenî (et-Taʿlîkatü'l-kübrâ)*. thk. Ebu Yakub b. Kemal. Mısır: Merkezu Mecmai'l-Bahreyn, 2021.

Ebü'l-Leys Semerkandî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed. *Bahru'l-ulûm (Tefsîrus-Semerkandî)*. 3 Cilt, ts.

Ebü'l-Leys Semerkandî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed. *Muhtelefü'r-rivâye*. thk. Abdurrahman Mübarek el-Ferec. 4 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005.

Ferrâ, Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef. *el-Câmiʿu's-sağîr fi'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Muhammed b. Hanbel*. thk. Nasır b. Suud es-Selame. Riyad: Dâru Atlas, 2000.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Tahsînu'l-Meâhiz*. thk. Abdulhamid b. Abdullah el-Meclî. 4 Cilt. Kuveyt: Dâru Esfâr, 2018.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Musannef*. thk. Sad b. Nasır. Riyad: Dâru Kunûz, 2015.

İbn Ebû Zeyd, Ebû Muhammed Abdullāh b. Ebî Zeyd Abdirrahmân el-Kayrevânî. *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât ʿalâ mâ fi'l-Müdevvene min ġayrihâ mine'l-ümmehât*. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1999.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Muhallâ bi'l-âsâr fî şerhi'l-Mücellâ bi'l-ihtisâr*. thk. Ahmed Muhammed Şakir - Muhammed Münîr ed-Dımaşkî. Kahire: Matbaatu'n-Nahde, 1351.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkī. *et-Turuku'l-hükmiyye fi's-siyâseti'ş-şerʿiyye*. thk. Nayif b. Ahmed. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2019.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkī el-Hanbelî. *Ahkâmü ehli'z-zimme*. thk. Muhammed Uzeyr Şems - Nebil b. Nassar Sindi. Riyad: Dâru Ataati'l-İlm, 2021.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullāh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî. *el-Kâfî*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Hecer, 1997.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullāh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî. *el-Muğnî*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulu. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1997.

İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kāsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısrî. *et-Tercîh ve't-tashîh ʿale'l-Kudûrî*. thk. Abdullah Nezir Ahmed Mizzî. Beyrut: Müessesetu'r-Reyyân, 2005.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuad Abdulbaki. 2 Cilt. Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. *el-Beyân ve't-tahsîl ve'ş-şerh ve't tevcîh ve't-taʿlîl fî mesâʾili'l-Müstahrece*. thk. Muhammed Haccî. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Mecmûʿu'l-fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım. Medine: Mecmeʻu'l-Melik Fehd, 2004.

İbn Yûnus es-Sıkıllî, Ebubekir Muhammed b. Abdullah. *el-Câmi' li mesâili'l-Müdevvene*. Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 2013.

İbnü'l-Kassâr, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî. *Uyûnü'l-edille fî mesâʾili'l-hilâf beyne fukahâʾi'l-emsâr*. thk. Ahmed b. Abdusselam Mağravi. Kuveyt: Dâru Esfâr, 2022.

İmrânî, Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim b. Es'ad el-İmrânî el-Yemânî. *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâmi'ş-Şâfiʿî*. thk. Kasım Muhammed Nuri. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2000.

Kādî Abdülvehhâb, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî. *el-İşrâf ʿalâ nüketi mesâʾili'l-ẖilâf*. thk. Ebu Ubeyde Âl Selman. 6 Cilt. Riyad: Dâru İbn Kayyim, 2008.

Kādî Abdülvehhâb, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî. *el-Maʿûne ʿalâ mezhebi ʿâlimi'l-Medîne (el-İmam Mâlik b. Enes)*. thk. Hamîş Abdülhak. 3 Cilt. Mekke: el-Mektebetu't-Ticâriyye, ts.

Kahveci, Nuri. *İslam Aile Hukuku*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014.

Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî. *ez-Zahîre*. thk. Muhammed Haccî. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1994.

Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslam Hukuku*. İstanbul: Nesil Yayınları, 1991.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.

Kelvezânî, Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen el-Kelvezânî el-Bağdâdî. *el-Hidâye 'alâ mezhebi'l-İmâm Ebî Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî*. thk. Abdullatîf Humeym - Mâhir Yâsin el-Fehl. Kuveyt: Dâru Ğaras, 2004.

Kızılay, Muhammed Emin. *Bilgi Kaynağı Açısından İslam Hukukunda Gayri Müslimler*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024.

Konan, Belkıs. "Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 64/1 (2015).

Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr. *et-Tecrîd*. thk. Muhammed Ahmed Sirâc - Alî Cuma Muhammed. 12 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2006.

Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr. *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*. thk. Abdullah Nezir Abdurrahman. Kuveyt: Dâru Esfâr, 2022.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvi'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999.

Medkûr, Muhammed b. Sellam. *el-Medhal li'l-fıkhi'l-İslami*. Kahire: Dâru'l-Kitabi'l-Hadis, 1996.

Merdâvî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed. *el-İnsâf fî maʿrifeti'r-râcih mine'l-hilâf ʿalâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*. thk. Ebu Abdullah Muhammed Hasan. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.

Merğînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedî*. thk. Nuaym Eşref Nur Ahmed. 8 Cilt. Karaçi: İdâretu'l-Kur'ani ve'l-ulûmi'l-islâmiyye, 1417.

Mevvâk, Muhammed b. Yûsuf el-Abderî el-Gırnâtî. *et-Tâc ve'l-iklîl li Muhtasarı Halîl*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.

Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî el-Guneymî ed-Dımaşkī. *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.

Muhakkık Hillî, Ebü'l-Kāsım Necmüddîn Ca'fer b. el-Hasen b. Ebî Zekeriyyâ Yahyâ el-Muhakkık el-Hillî el-Hüzelî. *el-Muhtasarü'n-nâfiʿ fî fıkhi'l-İmâmiyye*. Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1985.

Muhakkık Hillî, Ebü'l-Kāsım Necmüddîn Ca'fer b. el-Hasen b. Ebî Zekeriyyâ Yahyâ el-Muhakkık el-Hillî el-Hüzelî. *Şerâʾiʿu'l-İslâm fî mesâʾili'l-helâl ve'l-harâm*. thk. Sadık Huseyni Şirazi. Beyrut: Dâru'l-Kârî, 2004.

Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Mısrî. *el-Muhtasar*. thk. Ebi Amir Abdullah ed-Dağıstânî. Riyad: Dâru Medâric, 2019.

Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.

Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî. *el-İstilâm fi'l-hilâf beyne'l-imâmeyn eş-Şâfiî ve Ebî Hanîfe*. thk. Nâyif b. Nâfı. Kuveyt: Dâru Esfâr, 2021.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.

Sığnâkî, Hüsâmüddîn Hüseyn b. Alî b. Haccâc el-Buhârî. *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*. thk. Abdulaziz b. Abdullah Vuheybi. Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1438.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Ümm*. thk. Rifat Fevzî Abdülmuttalib. Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 2001.

Şerîf el-Murtazâ, Alemü'l-hüdâ Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî. *el-İntisâr*. thk. Muhammed Mehdi Necef. Tahran: el-Mecmau'l-Alemi, 2017.

Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Asl*. thk. Mehmet Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.

Şeyh Müfîd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî. *el-Mukni'â*. Kum: Müessesetu Neşri'l-İslami, 1410.

Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *el-Mühezzeb fî fıkhi'l-İmâmi'ş-Şâfiî*. thk. Zekeriyya Umeyrât. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1995.

Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *en-Nüket fi'l-mesâʾili'l-muhtelef fîhâ beyne'ş-Şâfiʿî ve beyne Ebî Hanîfe*. thk. Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011.

Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b.Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî. *el-Muhtasar*. thk. Ebü'l-Vefâ Efgânî. Haydarabad: Lecnetu İhyai'l-Mearif, ts.

Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b.Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî. *Şerhu Meâni'l-âsâr*. thk. Muhammed Zührî en-Neccâr - Muhammed Seyyid Câdelhak. 5 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1994.

Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî. *el-Mebsût fî fıkhi'l-İmâmiyye*. thk. Muhammed Bâkır el-Behbûdî. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-İslâmî, ts.

Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî. *en-Nihâye fî mücerredi'l-fıkhi ve'l-fetâvâ*. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 1980.

Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî. *Kitâbü'l-Hilâf fi'l-fıkh*. thk. Muhammed Huseyn Koşanpur. Tahran: Matbaatu Rengin, 1382.

'Ukberî, Ebû'l-Mevahib Hüseyn b. Mahmud. *Ruûsu'l-mesâili'l-hilafiyye beyne cumhûri'l-fukâha*. thk. Halid b. Sad Haşlan. Riyad: Dâru İşbiliyye, 2001.

Yaman, Ahmet. *İslam Aile Hukuku*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022.

Yurtseven, Yılmaz. "İslam-Osmanlı Muhakeme Hukukunda Şahitlik Müessesesi". *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi* 2 (2018).

Zeydân, Abdülkerîm. *Ahkâmü'z-zimmiyyîn ve'l-müste'menîn fi dâri'l-İslâm*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1982.

Zeylaî, Ebû Muhammed Fahruddîn Osmân b. Alî. *Tebyînü'l-hakâ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik*. 6 Cilt. Kahire: el-Matba'atu'l-Kubrâ el-Emiriyye, 1313.

CMUK, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu (Kanun No. 1412). *Resmî Gazete* 1172 (04 Nisan 1929). https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1172.pdf

CMK, Ceza Muhakemesi Kanunu (Kanun No. 5271). *Resmi Gazete* 25673 (04 Aralık 2004). https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5271&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5